

Meer dan een eeuw AkzoNobel aan de Velperweg en Vosdijk te Arnhem (II)

Het begrip Kunstzijde

China had eeuwen lang het geheim van de productie van zijde voor de wereld verborgen weten te houden. In het westen zocht men naar het geheim omdat er veel vraag naar zijde was. In 1664 kwam de Engelse geleerde Dr. Robert Hook met het betoog dat het naar zijn mening mogelijk moest zijn uit een substantie langs kunstmatige weg draden te verkrijgen, zoals de zijderups deze op natuurlijke wijze voortbrengt. Het zou echter nog tot 1883 duren voordat Louis Marie Hilaire Bernigaud, comte de Chardonnet de Grange, de eerste “kunstzijde” draden langs kunstmatige weg kon produceren. In 1885 stichtte hij de eerste fabriek in Besançon, Frankrijk. Het nieuwe product had natuurlijk niets met zijde te maken. Het was natuurlijk ook geen kunstzijde. Dat begrip gebruikte men alleen om het op de markt te brengen. De verkoop van de kunstzijde lifte mee op het succes van zijde. Het heeft dan ook lang geduurd voordat het begrip “Kunstzijde” uit het taalgebruik verdween. Op voorstel van Kenneth Lord, in 1924, ging men het woord “Rayon” gebruiken voor alle uit cellulose bestaande kunstmatige garens en vezels. Hij vergeleek het prachtig glanzende uiterlijk van de cellulose garens met de “rays”, de heldere stralen van de zon. Persoonlijk ben ik echter van mening dat het Duitse woord “Glanzstoff” veel treffender geweest was.

1960: Sortering en verpakking van de Rayon in de fabriek te Arnhem

De eerste, verkoopbare, productie en de Eerste Wereldoorlog

Op het eerste folio van het eerste verkoopboek van de NV Nederlandsche Kunstzijdefabriek kan men lezen dat op tien juni 1913, 8,5 kg kunstzijde aan de Amsterdamsche Textiel Industrie te Amsterdam verkocht werd tegen een prijs van fl. 52,60. In de maanden daarop werd er geëxporteerd naar Zwitserland, België en Amerika. De grootste partij verkocht men op 26-07-1913 aan de Société Belge Ringwald. Dit betrof 1959,8 kg kunstzijde voor het bedrag van fl. 9015,08.

In het eerste jaar van de "experimentele" kunstzijdeproductie bestond de staf uit zes man en produceerde de onderneming met ongeveer zestig arbeidskrachten, ongeschoolde mannen, vrouwen en meisjes. Hoewel het boekjaar 1913 met verlies werd afgesloten, besloten de commissarissen in december van dat jaar tot een verdubbeling van de spincapaciteit. Deze uitbreiding resulteerde in een verdrievoudiging van het productiepersoneel en een productie van 72.000 kg kunstzijde (1913: 11.330 kg). Tijdens de oorlogsperiode ontstond er een onverzadigbare vraag naar textiel en dat leidde tot hoge prijzen. Over 1918 werd aan de aandeelhouders van de Nederlandse Kunstzijdefabriek dan ook een dividend uitgekeerd van 42,5% in contanten en 50% in aandelen.

In die tijd zei men dan ook dat het maken van kunstgarens een even groot voorrecht was als het drukken van bankbiljetten.

HET EERSTE FOLIO UIT HET EERSTE VERKOOPBOEK VAN DE ENKA

Juni, Juli, Augustus Maand September 1913.													
No. fact.	Fol. Opst.	Datum	DEBITEUREN	Fol. R.C.B.	TOTAAL BEDRAG		Vervolg	Bett.	TE CREDITEEREN				AANMERKINGEN
					Vreemd geld	Holl. geld			K. G.	Bedrag Zijde	Diverse Rekeningen	Bedrag	
1.	1.	Juni 10	Amsterdamsche Textiel Inds. N. Am.	-	-	52 60	10 Juli 1913	-	8 1/2	52 60			
2.	2.	Juli 3	Klöhner & Söhne Van Ham. Antwerpen	-	fl. 211 50	1 01 52	11 Augst	-	18	1 01 52			
3.	3.	" 4	L. de Emmanuel Dreyfus. Basel.	-	fl. 256 50	151 59	4 "	-	27	151 59			
4.	4.	" 7	J. Harcoussé. Brussel.	-	fl. 202 50	97 20	15 Juli	-	18	97 20			
5.	5.	" 8	C. Schut & Z ^o . Heerlen.	-	-	7 11	8 Augst	-	-	-	Cellulose	7 11	Van 79 kg zijde
6.	6.	" 9	Otto Schneewind. Wien.	-	fl. 45 -	26 59	9 "	-	4 1/2	26 59			
7.	7.	" 14	G. B. Nansen & Co. Helmond.	-	-	550	14 Juli	-	1	550	Alg. Onkosten	- 20	
8.	8.	" 22	Société Belge Ringwald. Brussel.	-	-	186 50	22 "	-	40 1/2	186 50			
9.	9.	" 25	J. Harcoussé. Brussel.	-	fl. 4656 96	2752 26	25 "	-	594	2752 26			
10.	10.	" 25	C. Schut & Z ^o . Heerlen.	-	-	1105 -	25 Augst	-	-	-	Cellulose	1105 -	Verstrockt. Snelen
11.	11.	" 25	C. Schut & Z ^o . Heerlen.	-	-	252 -	25 "	-	-	-	Cellulose	252 -	2000 kg zijde
12.	12.	" 26	Société Belge Ringwald. Brussel.	-	-	9015 08	26 Juli	-	1959 8	9015 08			
13.	13.	" 27	J. Harcoussé. Brussel.	-	fl. 1093 70	646 38	10 Augst	-	139 1/2	646 38			
14.	14.	" 12	Albert Eckstein. New-York.	-	-	2166 25	12 Augst	-	400	2166 -	Alg. Onkosten	6 25	
15.	15.	" 23	Albert Eckstein. New-York.	-	-	3081 25	23 Augst	-	600	3075 -	"	6 25	
16.	16.	Sept 3	B. D. Brudeker. Antwerpen.	-	-	132 0	3 Sept 1913	-	2	132 0			
17.	17.	" 11	J. Harcoussé. Brussel.	-	fl. 195 85	93 05	11 "	-	18	93 05			
18.	18.	" 16	J. Harcoussé. Brussel.	-	187 22	89 87	18 "	-	(18)	88 91	Alg. Onkosten	- 96	
19.	19.	" 27	J. Harcoussé. Brussel.	-	3042 90	1460 59	29 "	-	310 1/2	1460 59			

Situatieschets locatie Vosdijk/Velperweg

Het is zeker niet zo geweest dat de bewoners in de buurt van de Vosdijk, rond 1911, erg blij zijn geweest met de komst van de fabriek. In de gemeenteverslagen uit die tijd valt op te maken dat de vele voorname, invloedrijke en vaak van adel zijnde bewoners van de villa's aan de Velperweg massaal in verzet kwamen. Dat hadden ze in de jaren 1892/1893 ook gedaan toen een zekere G.A. Smits het plan had opgevat om achter de mooie tuinen van hun villa's een tachtigtal arbeiderswoningen te bouwen en het ook nog eens de G.A. Smitsstraat te noemen. De protesten mochten niet baten want zowel de woningen als de fabriek werden gebouwd.

In die tijd zag het gebied waar de N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek in 1911 met de bouwwerkzaamheden begon en dat tussen 1982 en 2009 het AkzoNobel Center was, er ongeveer als volgt uit: de uiterste grenzen van het terrein waren de Velperweg, een stukje Oude Velperweg, de Novalaan, de Beeldhouwerstraat, de spoordijk en de Vosdijk.

1929: Arnhem; terrein van de NV Algemeene Kunstzijde Unie aan de Vosdijk en de Velperweg

Op de hoek van de Vosdijk en de Velperweg stond villa Kernheim (nu staat hier kantoorgebouw Kernheim of C2) en ongeveer op de hoek van de huidige Oude Velperweg en de Velperweg stond villa Nova. Ooit was in deze laatste villa één van de eerste katholieke middelbare scholen boven de Rijn gehuisvest. Toen villa Nova gesloopt werd legde men hier de Novalaan aan. Een gedeelte van dat terrein werd later door de Enka opgekocht. De spoordijk had in dit gebied twee doorgangen: de Vosdijkpoort en de Kernheimpoort bij de Beeldhouwerstraat. Vanaf de Vosdijk, achter villa Kernheim, liep een zandig pad, enigszins diagonaal door het gebied naar de Kernheimpoort. In de buurt van deze poort stonden

een paar boerderijen o.a. die van Onstein. Naast de poort staat nu nog steeds een voormalige boerderij uit die tijd. Dit zandige pad heette ooit Het Straatje en voerde naar de uiterwaarden van de Rijn en IJssel achter de spoordijk. Later doopte men Het Straatje om in Kernheimstraat. Nog steeds zijn gedeelten van deze straat op het huidige terrein terug te vinden (ten zuiden van gebouw Kernheim/C2). Op de plek waar nu de buiteningang van de medische dienst is lag vroeger de Bloemiststraat, die een verbinding vormde tussen de Velperweg en de Kernheimstraat.

1957: Arnhem, Bloemiststraat

Op de plek waar nu de Tivolilaan ligt, lag destijds ook de Tivolilaan. Deze laan verbond de Velperweg met villa Tivoli die midden in het gebied stond en ooit gebouwd was door de architect Fromberg, de ontwerper van Musis Sacrum. Dit vermeld ik omdat tussen de jaren 1960 en 2005 deze straat niet meer bestond. Pas toen in het gebouw de Grote Enk wooneenheden en bedrijfjes kwamen werd deze naam weer ingevoerd. Aan de Tivolilaan en de Bloemiststraat stonden voor die tijd redelijk comfortabele woningen. Deze waren natuurlijk wel een stuk minder dan de deftige villa's aan de Velperweg met prachtige namen als Iwalt, Fontanus en San Luca, maar het waren zeker geen arbeiderswoningen. Halverwege de Tivolilaan, lag vanuit de Velperweg gezien, rechts, de vermaledijde arbeiderswijk van G.A. Smits. En verder was aan de Vosdijk, tussen Villa Kernheim en het terrein van de nog te bouwen kunstzijdefabriek de houtwerf van Van der Sande gevestigd. De rest van het gebied was weiland dat naar de spoordijk toe afliep en een één meter dikke veenlaag had en bovendien 's winters vaak onder water stond.

1930: Arnhem, G.A. Smitsstraat met aan het einde de contouren van de nieuwe fabriek

Expansie in de jaren twintig van de vorige eeuw

Na de Eerste Wereldoorlog werden de fundamenten gelegd voor wat later uit zou groeien tot één van de grootste ondernemingen van Nederland. In 1922 werd een nieuwe fabriek in Ede in gebruik genomen die een drievoudige productiecapaciteit had van de bestaande fabriek in Arnhem. In de midden van de jaren twintig begon men in Arnhem aan de bouw van een nieuwe fabriek aan de Tivolilaan, ten oosten van de al bestaande fabriek aan de Vosdijk. De capaciteit van die fabriek was even groot als die van de

fabriek in Ede. Tevens werd er ten noorden van de “oude” fabriek een researchcentrum opgericht. Dr. Hartogs vond dat ondernemingen onderzoek moesten bedrijven.

1931: Proeffabriek van de NV Algemeene Kunstzijde Unie aan de Vosdijk

In die tijd kreeg de Enka er in Nederland concurrenten bij: In Breda de Hollandsche Kunstzijde Industrie en in Nijmegen, vlakbij Arnhem, de NV Kunstzijde Spinnerij “Nyma”. Met de Nyma haalde de Enka een slimigheidje uit. De NV Nyma was in 1928 opgericht door een aantal Twentse textielfabrikanten die zelf hun grondstof “de kunstzijde” wilde produceren en beslist geen participatie door de Enka wilde. Zij bouwden in Nijmegen de fabriek en begonnen daar met de productie. Dit viel in Arnhem heel slecht en men kocht een vijf meter brede strook grond die de fabriek omsloot en het de Nyma bijna onmogelijk maakte om uit te breiden. Tot in de jaren veertig bleef die strook grond in het bezit van de Arnhemse producent van kunstzijde. De Enka was echter niet zo erg afhankelijk van de Nederlandse markt. Bijna 90 % van de productie was voor het buitenland bestemd waarbij vooral Duitsland van groot belang was. Men wilde echter niet te veel afhankelijk zijn van Duitsland en men begon met de ontwikkeling van afzetgebieden in andere landen.

1948: Export van Rayongarens naar België. Zelfs toen waren ze nog niet de naamgeving voor zowel het bedrijf (Aku NV, Algemeene Kunstzijde Unie NV en Enka) als het product (Rayon en Kunstzijde)

Zo verwierf men een belang in de “Société Lyonnaise de Soie Artificielle” in Frankrijk, in Engeland richtte men de British Enka Artificial Silk Co., Ltd op en in Italië, bij Milaan, bouwde men twee fabrieken. In Duitsland kwam Enka met de Vereinigte Glanzstoff Fabriken AG, de “VGF”, een samenwerking in de vorm van een Joint Venture in Breslau (Neue Glanzstoffwerke AG) overeen.

Duitsland, Wuppertal; Hoofdkantoor VGF AG

In Nederland ging men samenwerken met de Hollandsche Kunstzijde Industrie te Breda en in Amerika richtte men de American Enka Corporation op waarvan de fabriek te Asheville in juni 1929 in bedrijf genomen werd. 1929 was ook het jaar waarin de naam Enka in NV Algemeene Kunstzijde Unie, kortweg “AKU”, veranderd werd. Door een enorm grote emissie van honderd miljoen gulden werden de VGF aandeelhouders, via een omruilactie bijna allemaal, op één procent na, aandeelhouders van de NV Algemeene Kunstzijde Unie en kwamen de activiteiten van het veel grotere maar zeer slecht bij kas zittende VGF en de Enka onder één dak.

Engeland, Aintree bij Liverpool; British Enka Artificial Silk Company

Bronnen:

Fotoarchief AkzoNobel

Samentwijnen. Via fusie naar integratie door Bas Klaverstijn

Geschiedenis van de Algemene Kunstzijde Unie NV door Mr. A. de Jongh

Van Kavel tot Center door Fred van Daalen

Nieuwe tijden Nieuwe Schakels door Max Dendermonde

Spindop